

**ARAB GRAMMATIKASIGA OID TERMINOLOGIYA SOHASINING TARIXIY
RIVOJLANISH BOSQICHLARI**

Turg'unboyev Nuriddinjon Muhammadjon o'g'li
Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti
Mustaqil Izlanuvchisi
TEL: +998900000163, E-MAIL: mnuriddin163@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada arab tili grammatikasiga oid terminologiyaning rivojlanish bosqichlari haqida, umuman olganda terminologiya va uning ahamiyati, terminlarning shakllanish sabablari borasidagi muxtasar lekin keng ahamiyatli malumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: ilmiy meros, nahv, terminologiya, tadqiq, nazariy asoslar, tarixiy davr, grammatika, johiliyat davri, Abbosiylar davri, ta'limot.

Introduction

Har qanday fan singari tilshunoslik sohasida ham atamalar (terminlar) muhim o'rin tutadi. Atama deganda, odatda, muayyan ilmiy tushunchani aniq ifodalovchi va faqat o'sha soha doirasida foydalaniladigan so'z yoki ibora tushuniladi¹. Ilm-fan rivojlanishi jarayonida shu fan doirasidagi yangi hodisalarni tasvirlash uchun yangi terminlar paydo bo'lib boradi. Shuning uchun terminologiyani o'rganish, uni tartibga solish masalalari tilshunoslikda alohida ahamiyat kasb etadi². Jahon tilshunosligida terminologiya va uning nazariy asoslari masalalarini ko'plab olimlar maxsus tadqiq etgan. Xususan, rus tilshunosligida G.O. Vinokur, V.V. Vinogradov, A.A. Reformatskiy, O.S. Axmanova, A.M. Shcherbak, V.P. Danilenko, A.N. Kononov, Y.A. Kolesnikova, V.M. Boguslavskiy kabi olimlar til terminlarining shakllanishi va tartibga solinishini chuqur o'rganganlar³. Ularning izlanishlari natijasida ilmiy atamaning belgilari, terminologik qatlamning xususiyatlari, bir soha terminlarining boshqa sohalarga ta'siri kabi nazariy masalalar yoritib berilgan. Masalan, A.A. Reformatskiy terminning bir ma'noli va aniq ta'rifga ega bo'lishi, muayyan tushunchaga bog'lanishi lozimligini ta'kidlaydi. Shuningdek, tilshunoslik terminologiyasida sinonimiya, omonimiya va variantlilik kabi hodisalar yuzaga kelishi sabablari ham ilmiy adabiyotlarda tahlil qilingan. Terminlarning shakllanish manbalari ham nazariy jihatdan muhimdir. Olimlar ko'rsatishicha, terminlar asosan uch manbadan hosil bo'ladi: 1) umumxalq tilidagi so'zlarga maxsus ma'no yuklash orqali (masalan, o'zbek tilida tub so'ziga tilshunoslikda "asosiy" ma'nosini berib tub fe'l termini yaratilgan); 2) boshqa tillardan termin qabul qilish (masalan, fonetika, morfologiya kabi xalqaro terminlar); 3) sohaning o'z ichki imkoniyatlari bilan yangi so'z yasash (masalan, boshlang'ich forma kabi). Shuningdek, murakkab tushunchalarni ifodalashda ko'pincha birikma terminlar qo'llanadi. Birikma terminlar ikki yoki undan ortiq qismlardan

¹ Ermatov I. O'zbek tilshunoslik terminologiyasi: monografiya. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2021. – 28. b.

² Ermatov I. O'zbek tilshunoslik terminologiyasi: monografiya. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2021. – 29. b.

³ Ermatov I. O'zbek tilshunoslik terminologiyasi: monografiya. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2021. – 7. b.

tashkil topib, bir butun atama sifatida bitta tushunchani ifodalaydi⁴. Tilshunoslikda ham ko‘plab terminlar birikma shaklda: so‘z birikmasi, ergash gap, bilvosita usul kabi.

Terminlarga oid nazariy yondashuvlarda yana bir muhim jihat – terminlarning milliy va xalqaro xususiyati. Ba’zi terminlar xalqaro miqyosda bir xilda ishlatilsa (masalan, grammatika, fonema kabi), boshqa ko‘plab terminlar har bir milliy tilning o‘z so‘z boyligidan shakllanadi. Shu bois milliy terminologiya masalasi muhim: har bir xalq o‘z tilida fan sohasidagi tushunchalarni ifodalay oladigan atamalar tizimini rivojlantirishi kerakligi ta’kidlanadi. Masalan, mustaqillikdan keyin O‘zbekistonda terminologiyani tartibga solish bo‘yicha davlat miqyosida ishlar olib borildi – maxsus Atamashunoslik qo‘mitasi tuzilib, yangi terminlarni jamoatchilik muhokamasi va rasmiy tasdiqdan o‘tkazish tartibi joriy etildi⁵. Bu kabi choralar terminlar yanada me’yorlashuvi, fanda yagona terminologiya qo‘llanilishini ta’minlashga qaratilgan.

Umuman olganda, tilshunoslik terminlari nazariyasi shuni ko‘rsatadiki, ilmiy atamalar fan taraqqiyotining uzviy qismidir. Terminlarsiz nazariy bilimlarni ifodalab bo‘lmaydi. Shu sababli terminlarning aniq ta’riflanishi, tushunchalarga mos ravishda tanlanishi va standartlashtirilishi ilm-fan rivojiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi⁶. Keling hozir arab tilshunosligida terminologiya rivojining tarixiy bosqichlarini ko‘rib chiqamiz:

Arab tilshunosligi tarixi juda qadimiy bo‘lib, uni shartli ravishda to‘rt davrga ajratish mumkin: 1) Islomdan avvalgi johiliya davri; 2) ilk islom davri; 3) Abbosiylar (klassik) davri; 4) zamonaviy davr. Bu davrlarda arab tilining o‘rganilish darajasi, grammatik tushunchalarning shakllanishi va terminlarning qaror topishi turlicha kechgan. Har bir bosqichda arab grammatikasi rivojiga hissa qo‘shgan allomalar faoliyat ko‘rsatib, o‘z davri ehtiyojidan kelib chiqqan terminlarni yaratdilar. Quyida ana shu bosqichlarni izchil bayon etamiz.

Johiliya davri (islomdan avvalgi davr)

Johiliya (جاهلية – “jaholat, bilimsizlik”) arablar tarixida islomdan oldingi davrni (taxminan eramiz V–VI asrlarini) anglatadi⁷. Bu davrda arab qabilalari yagona diniy-ma’naviy birlashuvga ega emas edi, lekin arab tili allaqachon shakllangan va boy og‘zaki adabiy an’analarga ega bo‘lgan. Johiliya davrida arab tilining me’yori og‘zaki nutq va ayniqsa she’riyat orqali asrlar davomida sayqal topdi. Og‘zaki ijod namunalari – qasidalar, dostonlar, maqollar tilida so‘zlarning talaffuzi va qo‘llanilishi borasida qoidalari og‘zaki ravishda avloddan-avlodga o‘tib kelgan⁸.

Shu bois johiliya davrida alohida “grammatika” ilmi hali vujudga kelmagan bo‘lsa-da, til qoidalari arab tilini ona tili sifatida bilgan badaviy arablar ongida mazmunan mavjud edi. O‘sha davr she’riyati va nutq uslubi keyinchalik grammatik tadqiqotlar uchun material bo‘lib xizmat

⁴ **Ermatov I.** O‘zbek tilshunoslik terminologiyasi: monografiya. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2021. – 27. b.

⁵ **Ermatov I.** O‘zbek tilshunoslik terminologiyasi: monografiya. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2021. – 90. b.

⁶ **Ermatov I.** O‘zbek tilshunoslik terminologiyasi: monografiya. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2021. – 91. b.

⁷ **Mamatxunova D.K., Mirziyotov Sh.M.** Arab filologiyasiga kirish: Toshkent: Jizzax davlat pedagogika universiteti, 2010. – 11 b.

⁸ **Mamatxunova D.K., Mirziyotov Sh.M.** Arab filologiyasiga kirish: Toshkent: Jizzax davlat pedagogika universiteti, 2010. – 12. b.

qildi. Masalan, Qur'on nuzul qilgach, uning tilini to'g'ri tushunish va talaffuz qilish uchun johiliya davridagi sof arab shevasiga murojaat qilingan. Chunki Qur'oni karim aynan johiliya davridagi adabiy arab tilining namunasi edi va unda o'sha davr til xususiyatlari mujassam edi. Johiliya davridagi arabcha atamalar ko'p hollarda umumxalq tilidagi so'zlar bo'lib, ilmiy termin sifatida rasmiylashmagan edi. Masalan, arab tilida ism (اسم, "ism, nom"), fi'l (فعل, "fe'l, harakat bildiruvchi so'z"), harf (حرف, "partikula, yordamchi so'z") tushunchalari kundalik nutqda ham mavjud bo'lib, lekin ularni grammatik kategoriya sifatida ajratish amalga keltirilmagan edi. Shuningdek, johiliya davrida arab yozuvi endigina paydo bo'lgan bo'lib, unda harflarga nuqta va harakat (vokal) belgilari qo'yilmas edi. Demak, so'zlarning to'g'ri o'qilishi ko'proq og'zaki an'ana va qiroat ustalarining mahoratiga tayangan.

Xulosa qilish mumkinki, johiliya davrida arab tili boy va barkamol til sifatida shakllangan bo'lsa-da, tilshunoslik terminologiyasi hali vujudga kelmagandi. Biroq o'sha paytdagi sof va badiiy til keyinchalik grammatik qonun-qoidalarini ishlab chiqish uchun zamin yaratdi. Johiliya poeziyasini, qabila shevalarini to'plash va tizimlashtirish ishi keyingi davrlarda arab tilshunoslari zimmasiga tushdi.

Ilk islom davri (VII–VIII asrlar)

VII asrda islom dini paydo bo'lib, Arabiston yarim oroli qabilalari yagona iymon va xalifalik tuzilmasi atrofida birlasha boshladi. Bu davr arab tilining rivoji va grammatik tafakkurining shakllanishida burilish nuqtasi bo'ldi. Qur'oni karim nozil bo'lib, tez orada turli millatlarga mansub kishilar islomni qabul qila boshladilar. Natijada Qur'on oyatlarini to'g'ri o'qish va tushunishda ayrim noarab musulmonlar qiyinchiliklarga duch kelishdi⁹. Tilga kiritilgan xatolar va noo'rin talaffuzlarni to'g'rilash zarurati arab tilshunosligi ilmiy asosda shakllanishining bevosita omiliga aylandi. Rivoyatlarga ko'ra, ilk islom davridayoq arab tili qoidalarini yozma tarzda tartibga solish uchun harakat boshlangan. Bu borada mashhur hikoya shuni ko'rsatadiki: xalifa Ali ibn Abu Tolib (r.a.) Abu-l-Asvad ad-Dualiy (taxminan 7-asrda yashagan) degan basralik bilimdon kishiga murojaat qilib, musulmonlarga Qur'onni xatosiz o'qishga yordam beradigan grammatik qoida va yo'riqnomalar tuzishni topshirgan. Hazrat Ali unga shunday deyish bilan yo'l ko'rsatgan: "Masalan, bunday boshlagin: so'z ya'ni kalima – yo ism bo'lur, yo fe'l, yo harf bo'lur...". Abu-l-Asvad Ali tavsiya qilgan ushbu tamoyil asosida arab tilining dastlabki grammatik qoidalar majmuasini yaratdi va bu majmua "an-Nahv" (نحو) – "(shu) yo'sinda (qoidalar)" deb atalgan. Ana shu hodisadan boshlab arab tilidagi qonun-qoidalarini ilmiy asosda o'rganadigan alohida fan – Nahv ilmi vujudga kelgani rivoyat qilinadi. Bu ma'lumotlarni V.A. Zvegintsev kabi olimlar tarixiy manbalarga tayangan holda keltirib o'tganlar¹⁰. Abu-l-Asvad ad-Dualiy arab grammatik maktabining asoschilaridan hisoblanib, u arab grammatikasi otasi sifatida ulug'lanadi. U basralik olim bo'lib, arab tili nahviga (sintaksisiga) oid ilk nazariy tushunchalarni joriy etdi. Abu-l-Asvad Qur'on matnini osonroq o'qish uchun arab yozuviga nuqta va harakat kiritgan ijodkor sifatida ham taniladi. Ma'lumki,

⁹ Mamatxunova D.K., Mirziyotov Sh.M. Arab filologiyasiga kirish: Toshkent: Jizzax davlat pedagogika universiteti, 2010. – 14. b.

¹⁰ Mamatxunova D.K., Mirziyotov Sh.M. Arab filologiyasiga kirish: Toshkent: Jizzax davlat pedagogika universiteti, 2010. – 17. b.

dastlabki Qur'on nusxalarida nuqta va harakatlar bo'lmagan, aynan Abu-l-Asvad va uning izdoshi Nasr ibn Osim tomonidan bu belgilarning ixtiro qilinishi matnni noto'g'ri o'qish xatolarining oldini oldi. Bu ixtiro arab yozuvi va grammatika tizimini boyitdi. Ilk islom davrida arab tili grammatikasi endigina shakllana boshlagan bo'lsa-da, ayrim asosiy terminlar paydo bo'ldi. Nahv (نحو) termini aynan shu davr mahsuli bo'lib, dastlab "usul, yo'sinda" degan ma'noda ishlatilgan bo'lsa, keyinchalik grammatik qoidalar tizimi ma'nosini oldi. Shuningdek, so'z turlarini ifodalash uchun ism, fi'l, harf kabi istilohlar aniq kategoriya sifatida qo'llanila boshlandi. Arab tilida "sarf" (صرف) deb ataladigan so'z shakllarini o'zgartirish ilmi ham shu davrda ilk qadamlarini qo'ydi – garchi "sarf" atamasi biroz keyinroq to'liq fanga aylansa-da, uning mazmuni bo'lgan fe'llarni tushlash, so'zlarni turlantirish masalalari Abu-l-Asvad izdoshlari nigohida edi. Masalan, Abdulloh ibn Abi Is'hoq, Ma'bad al-Juhaniy kabi 7–8-asr boshlari grammatiklari so'zlarning tug'ri ohangda talaffuz qilinishiga oid qoidalarini takomillashtirdilar. Xulosa qilib aytganda, ilk islom (Umaviylar) davrida arab tilshunosligi alohida ilm sifatida shakllanishga kirishdi. Qur'on tilini saqlash zarurati nahv ilmining paydo bo'lishiga turtki bo'ldi. Abu-l-Asvad ad-Dualiy va uning shogirdlari tomonidan dastlabki grammatik qoidalar ishlab chiqilib, arab grammatik terminologiyasining asosi qo'yildi. Nahv va sarf kabi fan nomlari paydo bo'ldi, so'z turlari hamda gap bo'laklari ilk bor aniq nomlandi. Bu bosqich arab grammatik tafakkurining bolaligi bo'lib, unda hali ko'p masalalar talaba edi, lekin asosiy yo'nalish belgilandi.

Abbosiylar davri (VIII–XII asrlar)

Abbosiylar xalifaligi (750–1258) davri arab ilm-fanining, jumladan, grammatik tafakkurning gullab-yashnagan pallasidir. Bu davrda Bag'dod ilmiy markaz sifatida shakllandi, turli sohalarda qomusiy asarlar yaratildi. Xususan, arab tili grammatikasi to'liq tartibga solinib, nazariy jihatdan puxta yozib chiqildi. VIII asrning o'rtalaridan to X asr boshlarigacha arab grammatikasi barcha asosiy kategoriyalari (ismning holatlari, fe'l zamonlari, gap tuzilishi kabilar) ishlab chiqilib bo'lingan edi. Bu jarayonda ikki yirik ilmiy maktab – Basra va Kufa grammatik maktablari raqobat va hamkorlikda rivojlandi. Basra grammatik maktabi VIII asr ikkinchi yarmi – IX asrda arab tilshunosligining oldingi saflarida bo'ldi. Basra shahri o'sha paytda ilmu adab markazi bo'lib, u yerdagi olimlar arab tilining nozik masalalarini izchil tadqiq etdilar. Basra maktabining asoschilari qatoriga Abu-l-Asvadning shogirdlari va izdoshlarini kiritishadi. Mashhur basralik grammatiklardan biri Isa ibn Umar as-Saqafiy (766 yilda vafot etgan) bo'lib, u arab tilining hofizi Qur'on, ya'ni Qur'onni yod olgan va til qoidalarini mukammal bilgan olim edi. Isa ibn Umar "al-Jomi'" ("To'plam") nomli asar yozib, unda turli grammatik qoidalarini jamlagan. Basra maktabining eng buyuk namoyandalardan yana biri Xalil ibn Ahmad al-Farohidiy (718–786) edi. Xalil ibn Ahmad faqat grammatikaga emas, balki aruz (she'r vazni) ilmi, lug'atshunoslik va musiqaga doir kitoblar ham yaratgan. U tuzgan "Kitob al-Ayn" arab tilidagi ilk izohli lug'atlardan biri bo'lib, harflarni birinchi bo'lib fonetik tartibda joylashtirgan asardir. Xalil arab tilining tovush tizimini chuqur o'rgandi va tilning ritmik tomonlarini tahlil qildi. Eng muhimi, Xalil ibn Ahmad Basra maktabining eng yorqin yulduzi – o'zi yetishtirgan shogird Abu Bishr Sibawayh (Sibawayh, taxminan 760–796) uchun ilmiy poydevor yaratdi. Sibawayh – arab grammatikasi tarixidagi eng mashhur

nomlardan biridir. U forsiy zaminda tug'ilib o'sgan bo'lsa-da, Basrada Xalil ibn Ahmad va boshqa ustozlardan tahsil olib, yoshligida arab grammatikasi bo'yicha nodir asar yozdi. Uning "al-Kitob" ("Kitob") nomi bilan mashhur grammatik kitobi arab tilining birinchi mukammal grammatik qomusi hisoblanadi. Sibavayh "Kitob"ida arab tilining fonetikasidan boshlab, morfologiya (sarf) va sintaksis (Nahv) masalalarigacha 565 bobda izchil bayon qilgan. Bu asar grammatik qoidalarining to'liq va mukammal yoritilishi bilan ajralib, keyingi barcha grammatik tadqiqotlar uchun asos bo'ldi. Shuning uchun Sibavayhni arab grammatikasi "imomi" deb atashadi. Uning asarida ko'plab grammatik terminlar ilk bor ilmiy izohga ega bo'ldi, masalan: muzof-muzofun ilayh (qaratqich konstruktiviyasi), ma'rifa-nakira (aniqlik va noaniqlik kategoriyalari), marf' (egallik holat) kabi istilohlar. Kufa grammatik maktabi Basraga qarshi o'laroq VIII asr oxiri – IX asr boshlarida yuksaldi. Kufa shahri ham ilm maskani bo'lib, u yerdagi olimlar Basra maktabi bilan bahs-munozaralar orqali arab tilining turli hodisalarini o'rgandilar. Kufa nahv maktabining eng yirik namoyandasi Abu-l-Hasan al-Kisaiy bo'lib, u xalifa Horun ar-Rashidning saroyida ham xizmat qilgan. al-Kisoiy arab tilining xalq orasidagi lahjalarini va adabiy tilni qiyosiy o'rgangan. Uning "Al-Lug'at" nomli kitobida adabiy til qoidalar va lahjalardagi farqlar tahlil qilingan edi. Yana bir kufalik ulug' nahviy Yahyo ibn Ziyod al-Farro bo'lib, u ham arab tili grammatikasiga oid asarlar yozdi. Farroning "Ma'aniy al-Qur'an" ("Qur'on ma'nolari") va "Al-Hudud" ("Grammatik chegara va xatolar") kabi asarlari Qur'on tilini grammatik jihatdan sharhlashga bag'ishlangan bo'lib, ular orqali bir qator terminlar ilmiy iste'molga kirdi. Kufa maktabi Basra maktabidan ayrim nazariy prinsiplar bilan farqlangan: masalan, Basra grammatiklari tildagi holatlarni qoida va istisnolarga qat'iy bo'ysundirishga intilsalar, kufaliklar ba'zan lug'aviy dalil va real qo'llanishga ko'proq e'tibor berishgan. Shu bois ayrim grammatik atamalarni izohlashda Basra va Kufa olimlari bahs olib borgan va har ikki tomonga mansub terminlar paydo bo'lgan. Abbosiylar davrining keyingi bosqichida (IX asr oxiri – X asr) Basra va Kufa maktablari o'rtasidagi tafovutlar asta-sekin yumshab, Bag'dod grammatik maktabi shakllandi. Taxminan IX asr oxirida xalifa al-Ma'mun davrida Bag'dodda Baytul Hikma (Donalar uyi) kutubxonasi va ilmiy markazi tashkil etilib, Basra hamda Kufa nahvchilari bir yerga to'plandilar. Bag'dod maktabi vakillari Basra va Kufa qarashlarini muvofiqlashtirib, grammatikani yagona tizimga solishga harakat qildilar. Bu maktabning yirik namoyandalari orasida Abu Bakr az-Zajjaj, Abu Ali al-Forisiy va Ibn Jinniy kabi olimlar bor edi. Masalan, Ibn Jinniy (Ibn Jinni, 941–1002) o'zining "al-Xasa'is" ("Til xususiyatlari") kitobida nafaqat grammatik qoidalarini, balki tilshunoslik nazariyasining umumiy masalalarini ham muhokama qilgan. U til hodisalarini tabiiy va ijtimoiy omillar bilan bog'liq holda tushuntirishga uringan va shu tariqa grammatik tafakkur doirasini kengaytirgan. Ibn Jinniyning asarlarida sarf va Nahv bilan birga lug'atshunoslik, uslubiyat kabi tushunchalar ham terminologik maqomga ega bo'lib borgan. X–XII asrlar – arab grammatikasi nihoyatda takomillashib, boyib borgan davr bo'ldi. Bu davrda grammatik qoidalar va terminlar allaqachon qaror topgan bo'lsa-da, ularni sharhlash, izohlash, tartibga solish ishlari davom etdi. Masalan, X asrda yashagan Zamaxshariy (1075–1144) "Al-Mufasssal" nomli asar yozib, arab grammatikasini sistema qilib bayon etdi. Keyinchalik XII asrda bu asar yuzlab olimlar tomonidan sharhlanib, keng tarqaldi. XI–XII asrlarda arab grammatik terminologiyasi shu

qadar boyiganki, hatto ayrim tushunchalar uchun bir necha sinonimik terminlar mavjud edi. Bu holatni tartibga solish maqsadida grammatik lug'atlar ham tuzila boshlandi. Misol uchun, XI asrda Abu Tahir as-Silafiy grammatik terminlarga bag'ishlangan lug'at yaratdi (afsuski, u bizgacha yetib kelmagan, lekin manbalarda tilga olinadi). Yuqorida qayd etilganidek, rus sharqshunosi D.V. Frolov arab grammatikasi taraqqiyotini uch bosqichga bo'ladi: 1) qoidalarini ishlab chiqish davri (VIII–X asrlar), 2) maktablar faoliyatini o'rganish davri (X–XII asrlar), 3) qomusiy yoritish davri (XIII–XV asrlar). Frolov tasnifidagi uchinchi bosqich asosan Abbosiylardan keyingi davrni – ya'ni, mo'g'ullar istilosidan avvalgi so'nggi asrlarni qamrab oladi. XIII asrda andaluslik olim Ibn Malik (1204–1274) arab grammatikasining qoidalarini 1000 misrada jamlagan “Alfiyya” dostonini yozdi, bu asar keyinchalik grammatikani o'rganish uchun asosiy matnlardan biriga aylandi. XIV asrda yashagan Ibn Hishom (1309–1360) “Mug'niy al-Labib” kabi asarlarida nahv ilmining eng nozik masalalarini yoritdi. Bu yillar davomida grammatik terminologiya yanada sayqallanib, muftada (eganing arabcha nomi), xabar, hal, istishna kabi atamalar mustahkam ilmiy iste'molga kirdi. Xulosa qilish mumkinki, Abbosiylar va o'rta asrlar davomida arab grammatik terminologiyasi to'liq shakllandi va klassik ko'rinishga keldi. Bu davrga kelib arab tili grammatikasi uchun Nahv (sintaksis) va sarf (morfologiya) fanlari to'liq ajraldi, har bir grammatik tushuncha uchun aniq atamalar joriy etildi. Misol uchun, ismning uch holati – marf' (raf' – nominativ), mansub (nasb – accusativ), majrur (jarr – genitiv) deb atalishi qat'iy belgilandi. Fe'l turlari mazi (o'tgan zamon), muzore' (hozirgi-kelasi zamon) kabi terminlar bilan ifodalanadigan bo'ldi. Gap bo'laklari – ega, kesim, to'ldiruvchilar va h.k. – muftada, fā'il, maf'ul kabi atamalar bilan nomlandi. Shuningdek, arab tiliga xos tushunchalar: izofa (qaratqich bog'lanma), tankeer (nakira, noaniqlik) kabi ko'plab terminlar aynan shu davrda klassik kitoblardan o'rin oldi. Klassik davr arab grammatikasi keyinchalik o'rta asr madrasalarida asrlar davomida o'zgaras ilmiy me'yor sifatida o'qitilib keldi. XIII–XV asrlardan so'ng, Usmoniylar davrida ham arab tili grammatikasi shu klassik asarlarga tayanib o'rgatilgan. Shu tariqa arab grammatik terminlarining asosiy fondi yuzlab yillar davomida mustahkamlanib, yangi davrga qadar yetib keldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. المفصل في صناعة الإعراب للزمخشري. تحقيق ودراسة. الأستاذ الدكتور خالد إسماعيل حسان. مصر. القاهرة. مكتبة الآداب. 2020.
2. Mahmud Zamaxshariy. – Toshkent: “Tafakkur” nashriyoti.
3. Ermatov I. O'zbek tilshunoslik terminologiyasi: monografiya. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2021.
4. Хабибуллаев А. Адабий манбашунослик ва матншунослик. –Т.: 2000.
5. Nosirova M. O'rta asrlar arab nahvidan namunalar (Mahmud Zamaxshariyning “Unmuzaj fi nahv” risolasi asosida). – T.: ToshDSHI nashriyoti, 2004.
6. الدكتور فخر صالح قدارة. المفصل في علم العربية. دراسة وتحقيق. – عمان، الأردن. دار عمار للنشر والتوزيع. 1425 هـ / 2004 م.
7. <https://ziyouz.com>